

Срђан Б. АЛЕКСИЋ*

Универзитет Унион Никола Тесла

Факултет за пословне студије и право, Београд

Предраг М. ГОРДИЋ**

Канцеларија савета за националну безбедност и заштиту тајних података, Београд

УПОТРЕБА ОСИРОМАШЕНОГ УРАНИЈУМА ТОКОМ НАТО АГРЕСИЈЕ 1999. ГОДИНЕ: МЕЂУНАРОДНОПРАВНА И КРИВИЧНО ПРАВНА АНАЛИЗА

Апстракт: Употреба осиромашеног уранијума током НАТО операција 1999. године представља једно од најконтроверзнијих питања савременог међународног, хуманитарног и кривичног права. Иако ниједан међународни уговор не садржи изричиту забрану употребе овог материјала, научни налази о његовој дуготрајној токсичности, радиолошким и еколошким последицама показују да његова примена има далекосежне ефекте по здравље цивилног становништва и животну средину. Рад анализира физичко-хемијска својства осиромашеног уранијума, здравствене ризике, обим његове употребе током операције кодног имена „Савезничка сила” „Allied Force”, као и налазе међународних организација попут Програма заштите животне средине Уједињених нација (УНЕП-а), Светске здравствене организације (WHO-а) и Међународне агенције за атомску енергију (IAEA-е). У правном делу анализе разматра се примена кључних норми међународног хуманитарног права – укључујући забрану неселективних напада, тест пропорционалности, заштиту животне средине и Мартенсову клаузулу – те се утврђује да употреба осиромашеног уранијума може испунити елементе ратног злочина против животне средине, употребе забрањених средстава борбе и, у одређеним околностима, злочина против човечности. Посебан део рада посвећен је одговорности НАТО-а као међународне организације, одговорности држава чланица и индивидуалној кривичној одговорности планера и доносилаца одлука. Анализа показује да, иако формална забрана осиромашеног уранијума не постоји, материјални стандарди међународног права јасно указују да је његова употреба неспојива са принципима хуманости и заштите цивила. Осиромашени уранијум се стога може сматрати, дефакто, забрањеним средством борбе, чија примена отвара низ питања међународне и домаће кривичноправне одговорности.

Кључне речи: осиромашени уранијум, међународно хуманитарно право, злочин против човечности, НАТО.

УВОД

Употреба осиромашеног уранијума (у даљем тексту ОУ) током НАТО агресије 1999. године и данас представља једно од најконтроверзнијих питања међународног хуманитарног и кривичног права. Иако се ради о материјалу који

* ORCID 0009-0000-0753-3174, aleksic.srdjan@icloud.com

** ORCID 0009-0009-4253-0054, predraggordic@gmail.com

формално није обухваћен недвосмисленом конвенцијском забраном, његова физичка својства, дугорочни здравствени ефекти и еколошке последице намећу обавезу да се његова употреба сагледа кроз правила међународног права о заштити цивила, пропорционалности напада и забрани неселективних средстава ратовања (Касесе 2013: 121). ОУ није само техничко питање балистике, већ сложени феномен на пресеку војне технологије, медицине, екологије и међународног права. Његов утицај не завршава се у тренутку удара, нити је просторно ограничен – напротив, честице настале приликом употребе ОУ остају у животној средини и људском организму годинама, што последицама ове муниције даје јединствен, дубоко проблематичан међународноправни карактер (Басијуни 2013: 65). Теоријски оквир за анализу ОУ ослања се на развој међународног кривичног права од Нирнберга до савремених међународних судова. Још је Статут Међународног војног трибунала 1945. године дефинисао злочине против човечности, а каснија пракса *ad hoc* трибунала развила критеријуме „напада” на цивилно становништво, обавезе заштите цивила и ограничења средстава ратовања.¹ Међународни кривични трибунал за бившу Југославију (International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia – у даљем тексту ICTY) у предмету „Тадић” је нагласио да се напад може схватити као образац понашања, а не нужно поједина радња силе, што је кључно за разумевање постдејства ОУ.² Када се овај међународни оквир допуни домаћим кривичним законодавством Србије, које предвиђа забрањена средства борбе, злочине против човечности и ратне злочине против животне средине, јасно се види да ОУ може бити обухваћен кривичноправним санкционисањем, упркос формалној одсутности експлицитне конвенцијске забране.³ НАТО агресија на СРЈ 1999. године квалификована је као међународни оружани сукоб према заједничком члану 2 Женевских конвенција, чиме су се активирала сва правила међународног хуманитарног права.⁴ Међународни суд правде у предмету „Legality of Use of Force” потврдио је примењивост тих правила, иако није одлучивао о меритуму.⁵ Важну чињеничну основу представљају извештаји Програма заштите животне средине Уједињених нација (UN environment program – у даљем тексту UNEP-а), који су потврдили употребу ОУ на бројним локацијама на Косову и Метохији и југу Србије.⁶ Овај рад анализира ОУ кроз комбинацију научних чињеница, међународног хуманитарног права, међународног кривичног права и домаћих кривичних норми, са циљем да пружи целовиту процену да ли употреба ОУ испуњава елементе међународних злочина и под којим условима може произвести индивидуалну, државну или организациону одговорност. Научни допринос овог рада огледа се у анализи употребе осиромашеног уранијума кроз призму материјалних стандарда међународног хуманитарног и кривичног

1 Повеља Међународној војној трибунала (1945), члан 6(ц).

2 *Тужилац против Тадића* (Међународни кривични трибунал за бившу Југославију – ICTY, Апелационо веће, 15. јул 1999), параграф 248.

3 Кривични законик Републике Србије, чл. 371–376.

4 Женевске конвенције из 1949. године, заједнички члан 2.

5 Међународни суд правде, Законитост употребе силе (СРЈ против Белгије), одлука 1999.

6 Програм заштите животне средине Уједињених нација (UNEP), Осиромашени уранијум на Косову: постконфликтна процена (2001).

права, са посебним освртом на забрану неселективних средстава ратовања, заштиту животне средине и Мартенсову клаузулу. Рад настоји да аргументује да се, и у одсуству формалне конвенцијске забране, употреба осиромашеног уранијума може посматрати као, дефакто, недозвољено средство борбе, те да у одређеним околностима може испунити елементе међународних кривичних дела према међународном и домаћем праву.

Методолошки, рад се заснива на нормативној анализи међународног хуманитарног и кривичног права, анализи судске праксе међународних судова и трибунала, као и на интердисциплинарном приступу који укључује релевантне научне и стручне налазе из области медицине и екологије. Посебна пажња посвећена је материјалним стандардима међународног права и њиховој примени у одсуству изричите конвенцијске забране.

1. ОСИРОМАШЕНИ УРАНИЈУМ: НАУЧНО-ТЕХНИЧКА И ЗДРАВСТВЕНА СВОЈСТВА

Разумевање правних последица употребе осиромашеног уранијума захтева претходно разјашњење његових физичко-хемијских карактеристика и начина на који овај материјал функционише у борбеним условима. Осиромашени уранијум (ОУ) је готово у потпуности састављен од изотопа У-238, настао као остатак у процесу обogaћивања уранијума. Захваљујући изузетно великој густини, ОУ се користи као пенетратор у противоклопној муницији, али управо та својства, када се комбинују са високом пирофоричношћу, доводе до стварања токсичних и радиолошки опасних аеросола у тренутку удара у циљ. При удару пројектила, ОУ сагорева и фрагменти се претварају у микрометарске честице уранијумских оксида које остају у ваздуху довољно дуго да буду инхалиране. Најопаснији облик излагања управо је удисање ових аеросола, јер честице које доспеју у плућа могу остати у ткиву месецима или годинама, полако ослобађајући радиолошки и хемијски штетне елементе. ОУ се током 1999. најчешће користио у муницији испаливаној из авиона А-10 „Thunderbolt II”, посебно у облику 30мм ПГУ-14/Б пенетратора, који су пројектовани да пробију оклоп и запале се при удару. Приликом таквог удара, 10–35% масе пројектила прелази у аеросол, према извештајима Светске здравствене организације (World Health Organization – у даљем тексту WHO),⁷ док УНЕП указује да концентрације аеросола на погођеним локацијама зависе од типа терена, метеоролошких услова и врсте поготка.⁸ Здравствени ризици ОУ обухватају две компоненте: хемијску токсичност, посебно нефротоксичност која оштећује бубреге, и радиолошку опасност због дуготрајног присуства У-238 у организму.⁹ Међународна организација за истраживање рака (International Agency for Research on Cancer – у даљем тексту IARC) је уранијум класификовала као потенцијално канцероген материјал, док бројне епидемиолошке студије показују повећане инциденце

7 WHO, Осиромашени уранијум: извори, изложеност и здравствени ефекти (2001), 41.

8 УНЕП, Осиромашени уранијум на Косову: постконфликтна процена (2001), 22–34.

9 WHO, Осиромашени уранијум: извори, изложеност и здравствени ефекти (2001), 33–60.

малигнитета и аутоимуних обољења у подручјима контаминираним ОУ.¹⁰ Најзначајнији емпиријски материјал потиче из судске праксе Италије, где су стотине војника који су боравили на Косову развили малигна обољења повезана са излагањем ОУ. Ове пресуде, потврђене пред највишим судским инстанцама, показују да се ОУ не може посматрати као инертан или безопасан материјал, већ као супстанца чије су дугорочне последице медицински и правно релевантне. Еколошке последице једнако су озбиљне. Полуживот У-238 мери се милијардама година, док еколошки полуживот контаминираних зона према проценама износи више векова. Честице ОУ продиру у земљиште, задржавају се у подземним водама, акумулирају у биљкама и животињама и постају део екосистема. UNEP је идентификовао трагове плутонијума-239 у неким узорцима, што указује на вишеслојну нуклеарну контаминацију.¹¹ Упркос постојећим научним доказима, и даље не постоји међународни консензус о формалној забрани ОУ. Међутим, Европски парламент је 2013. године позвао на увођење мораторијума и развој међународног инструмента који би ОУ јасно сврстао у категорију забрањених средстава ратовања.¹² Савремена литература све чешће ОУ описује као оружје са дуготрајним, неселективним постдејством, које према природи ствари ступа у сукоб са темељним нормама хуманитарног права. Научно-техничке чињенице, медицински налази и еколошки докази тако представљају основ за даљу правну анализу. Када се ОУ сагледа у светлу ових чињеница, јасно је да његово дејство превазилази границе класичне муниције и да његове последице трају далеко дуже од трајања оружаног сукоба, чинећи га једним од најозбиљнијих правних изазова савременог ратовања.

2. КРИВИЧНОПРАВНА КВАЛИФИКАЦИЈА УПОТРЕБЕ ОСИРОМАШЕНОГ УРАНИЈУМА

Анализа кривичноправне квалификације употребе осиромашеног уранијума у овом раду има искључиво научни карактер и не представља утврђивање кривичне одговорности конкретних држава, међународних организација или појединаца. Циљ анализе јесте испитивање да ли, у материјалноправном смислу, последице употребе осиромашеног уранијума могу бити подведене под постојеће категорије међународних кривичних дела, у светлу важећих норми и судске праксе. Када се анализирају последице употребе осиромашеног уранијума (ОУ), поставља се питање далеко комплексније од техничке или политичке процене војног средства: „Да ли употреба ОУ може представљати међународно кривично дело?” Ово питање лежи у средишту савременог међународног кривичног права, посебно имајући у виду да ОУ, иако не спада у оружја изричито забрањена конвенцијама, има специфична својства која могу довести до квалификације ратног злочина, злочина против човечности или употребе забрањених средстава борбе.

10 Светска здравствена организација, *Осиромашени уранијум: извори, изложеност и здравствени ефекти* (СЗО 2001), 33–60.

11 УНЕП, *Осиромашени уранијум на Косову: постконфликтна процена* (2001), 72.

12 Европски парламент, Резолуција 2013/2981 (РСП).

2.1. Осиромашени уранијум као ратни злочин против животне средине

Ратни злочин против животне средине, предвиђен чланом 8(2)(б)(ив) Римског статута, захтева доказивање штете која је широка, дуготрајна и озбиљна.¹³ ОУ испуњава ове елементе у високом степену: његова контаминација траје деценијама, шири се ван места удара, и према налазима UNEP-а и IAEA-е утиче на земљиште, воду, биолошке системе и здравље становништва.¹⁴ Лонгитудинална процена штете, посебно у случају Србије и Косова, указује да су ефекти ОУ једнако релевантни у постконфликтном периоду као и у тренутку дејства, што га квалитативно разликује од конвенционалног оружја. Тиме се задовољава кључни критеријум дуготрајности, док обим контаминације испуњава критеријум ширине. У погледу озбиљности, хемијска и радиолошка токсичност ОУ представља озбиљну претњу јавном здрављу.

2.2. Употреба забрањених средстава борбе – материјална забрана

Члан 8(2)(б)(хх) Римског статута забрањује употребу оружја које по својој природи изазива непотребне патње или има неселективан ефекат.¹⁵ ОУ је управо такво средство: његово дејство не престаје у тренутку удара, већ продукује штетне честице које могу захватити цивиле, животиње и биљке, без могућности контроле или ограничења. ICTY је у предмету „Купрешкић” нагласио да се забрана оружја која изазивају непотребне патње и неселективна средства односи и на средства која нису формално забрањена, али су по својим последицама неспојива са принципима хуманости.¹⁶ ОУ, чије последице превазилазе сваки војни циљ и настављају се дуго након сукоба, уклапа се у ову категорију.

2.3. Злочин против човечности – потенцијална примена

Иако ОУ не представља напад у класичном смислу, његови дугорочни ефекти могу се посматрати као део ширег обрасца понашања који утиче на цивилно становништво, што је критеријум дефинисан у члану 7 Римског статута.¹⁷ Злочин против човечности захтева да је радња извршена у оквиру распрострањеног или систематског напада против цивила. Ефекти ОУ, посебно здравствене последице, повећана инциденција малигнитета, контаминација простора и немогућност становништва да избегне излагање, могу се уклопити у концепт нечовечних дела која изазивају велике патње или тешке повреде здравља. У италијанској судској пракси, војницима који су били изложени ОУ досуђиване су одштете због малигнух болести, што указује на препознату везу између излагања и тешких последица. Ово је релевантно јер потврђује предвидивост штете, а то је кључни елемент за индивидуалну одговорност.

13 Међународни комитет Црвеног крста, *Смернице о заштити природне средине у оружаним сукобима* (МКЦК 2020).

14 УНЕП, *Постконфликтна еколошка процена* (2001), 45.

15 Римски статут Доунски протокол I (1977), члан 35(2).

16 *Тужилац против Купрешкића* (ICTY, 2000), параграф 527.

17 *Тужилац против Кунарца* (ICTY, Апелационо веће, 12. јун 2002), параграф 86.

2.4. Командна одговорност и одговорност планера

Командна одговорност предвиђена чланом 28 Римског статута односи се на лица која су знала или морала знати да се њихове одлуке могу завршити штетним последицама, а нису предузела адекватне мере да спрече или санкционишу штетне исходе.¹⁸ Познато је да су војне структуре НАТО чланица, укључујући САД, поседовале документацију која упозорава на здравствене и еколошке ризике ОУ још пре 1999. године.¹⁹ Упркос таквим сазнањима, ОУ је употребљен у значајном обиму.

2.5. Јурисдикција – процесна ограничења

Важно је нагласити да Међународни кривични суд нема надлежност ратионе темпорис да суди догађајима из 1999. године, као ни ИСТУ који није имао мандат да процесуира НАТО.²⁰ Ово не значи да ОУ нема кривичноправни карактер, већ да формална надлежност није постојала. Ипак, квалификација дела остаје важна јер може послужити као основа за државну одговорност и националне поступке – укључујући поступке пред судовима држава чланица НАТО, као што је случај у Италији.

3. ПЕРСПЕКТИВА МЕЂУНАРОДНИХ СУДОВА И МЕЂУНАРОДНО-ПРАВНИХ ФОРУМА

Правна анализа употребе осиромашеног уранијума (ОУ) не може бити потпуна без разматрања ставова међународних судова и других релевантних тела. Иако ниједан међународни суд до данас није донео пресуду која се изричито бави ОУ, судска пракса Међународног суда правде (International Court of Justice – у даљем тексту ICJ), Међународног кривичног трибунала за бившу Југославију (ИСТУ), Међународног кривичног суда (International Criminal Court – у даљем тексту ICC) и Европског суда за људска права (European Court of Human Rights – у даљем тексту ECHR) садржи принципе и стандарде који су директно примењиви на правну квалификацију употребе ОУ. Ова тела поставила су темеље за тумачење правила пропорционалности, неселективних напада, заштите животне средине и обавеза држава према цивилном становништву, што је кључно за свеобухватно разумевање правног положаја ОУ.

3.1. Међународни суд правде (ICJ)

ICJ се индиректно бавио НАТО операцијама 1999. године у предмету „Legality of Use of Force”, али је одбацио надлежност због процесних ограничења.²¹ Ипак, и у одсуству мериторног одлучивања, ICJ је потврдио да су све државе дужне да поштују општа правила међународног хуманитарног права, укључујући пропорционалност и забрану неселективних напада. Суд је нагласио да Женевске

18 *Тужилац против Халиловића* (ИСТУ, Претресно веће, 16. новембар 2005), параграф 54.

19 ГАО 1993: Операција „Пустињска олуја”: Војска није била адекватно припремљена за суочавање са контаминацијом осиромашеним уранијумом (GAO/NSIAD-93-90). Вашингтон, Д.Ц.

20 Међународни суд правде, Законитост употребе силе (СРЈ против Белгије) (1999).

21 Међународни суд правде, Законитост употребе силе (СРЈ против Белгије) (1999).

конвенције и Допунски протокол I обавезују све стране у сукобу, било као уговорне обавезе, било као обичајно право. Додатно, у Саветодавном мишљењу о нуклеарном оружју ИСЈ је истакао да животна средина ужива вредност за човечанство и да њено намерно или несразмерно уништавање представља повреду међународног права.²² Ово тумачење, примењено на ОУ, указује да би Суд третирао дугорочне и широке еколошке последице ОУ као релевантан фактор при процени законитости употребе силе.

3.2. Међународни кривични трибунал за бившу Југославију (ICTY)

ICTY никада није процесуирао НАТО поводом употребе ОУ, али његова судска пракса је кључна за разумевање правила о пропорционалности, неселективним нападима и командној одговорности. У предмету „Тадић” трибунал је утврдио да хуманитарно право важи и у ситуацијама индиректне штете, када последице радње утичу на цивиле.²³ У предмету „Блашкић” трибунал је нагласио да стране у сукобу морају предузети све разумне мере предострожности како би заштитиле цивиле, што укључује и обавезу да избегавају средства која стварају неконтролисану штету.²⁴ ICTY је у предмету „Купрешкић” заузео став да су оружја која изазивају непотребне патње забрањена по обичајном праву, чак и када нису изричито регулисана конвенцијама.²⁵ Овај принцип директно је применљив на ОУ, будући да његово дејство превазилази војну неопходност и узрокује дугорочне здравствене последице.

3.3. Међународни кривични суд (ICC)

ICC нема надлежност над догађајима из 1999. године, али његови стандарди тумачења и политике кривичног гоњења утичу на међународну правну перцепцију ОУ. Према смерницама о избору и приоритетима у гоњењу Тужилаштва међународног кривичног суда, Канцеларија тужиоца наглашава да ће посебно разматрати случајеве који укључују озбиљну штету животној средини.²⁶ Овај документ представља сигнал савременог међународног права да екоцидне последице оружја – укључујући ОУ – улазе у фокус потенцијалних кривичних истрага. Међународни суд правде такође даје јасне смернице о пропорционалности, предвидивости и одговорности командног кадра, што се може применити на државне и војне структуре које су распоређивале ОУ упркос доступним упозорењима о штетности.²⁷

3.4. Европски суд за људска права (ECHR)

Иако ECHR не суди ратне злочине, његова судска пракса обавезује државе чланице Савета Европе да предузму разумне мере заштите здравља и живота грађана, укључујући и обавезу обавештавања о ризицима. У предмету „McGinley and

22 Међународни суд правде, Законитост претње или употребе нуклеарног оружја (саветодавно мишљење, 1996).

23 Тужилац *против Тадића* (ICTY, 1999), параграф 248.

24 Тужилац *против Блашкића* (ICTY, 2000), параграф 214.

25 Тужилац *против Купрешкића* (ICTY, 2000), параграф 527.

26 Тужилаштво Међународног кривичног суда, Смернице о избору и приоритетима у гоњењу (2016).

27 Тужилац *против Халиловића* (ICTY, 2005), параграф 54.

Egan v UK”, суд је утврдио да држава која располаже информацијама о изложености грађана радијацији мора да обезбеди приступ тим информацијама.²⁸ Примена овог принципа на ОУ указује да кашњење НАТО-а у објављивању локација гађаних ОУ представља повреду права грађана на благовремено информисање.

3.5. Ставови међународних организација и експертских тела

УНЕП, WHO, Међународни комитет Црвеног крста (International Committee of the Red Cross – у даљем тексту ICRC) и Европски парламент дали су више извештаја и препорука које потврђују да ОУ ствара дугорочне и неселективне последице.²⁹ Ови документи нису судске пресуде, али представљају „доказе знања” (notice), што је кључно за доказивање предвидивости штете – елемент који утиче на командну и државну одговорност.

Европски парламент је 2013. године позвао на међународну забрану ОУ, чиме је успостављен политички стандард који све више утиче на правну доктрину држава.³⁰ У целини посматрано, међународна судска пракса и извештаји међународних тела указују на консензус – осиромашени уранијум је материјал чије последице превазилазе оквире дозвољеног ратовања, иако формална забрана још није успостављена. Ово га ставља у категорију средстава ратовања која подлежу најстрожем правном преиспитивању.

4. ПРАВНИ ОКВИР РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ И КВАЛИФИКАЦИЈА УПОТРЕБЕ ОСИРОМАШЕНОГ УРАНИЈУМА

Анализа употребе осиромашеног уранијума (ОУ) у контексту међународног права не би била потпуна без разматрања домаћег правног оквира Републике Србије, који садржи више релевантних одредаба за процену противправности и потенцијалне кривичне одговорности. Србија располаже нормама које у великој мери прате међународне стандарде заштите цивила и животне средине, те пружају основ за квалификовање последица употребе ОУ као кривичних дела према домаћем законодавству.

4.1. Употреба забрањених средстава борбе (члан 376 КЗ)

Члан 376 Кривичног законика Републике Србије инкриминише употребу средстава борбе забрањених међународним правом.³¹ Иако ОУ није експлицитно набројан у међународним конвенцијама, његова употреба је противна општим принципима међународног хуманитарног права – посебно принципу пропорционалности и забрани неселективних средстава. Овај члан предвиђа функционалну забрану – довољно је да средство борбе буде противно међународним нормама, па макар и не било формално наведено. Тиме се отвара простор да ОУ буде квалификован као забрањено средство борбе у материјалном смислу.

28 *McGinley and Egan v UK* (Европски суд за људска права, пресуда, 1998).

29 WHO; UNEP; ICRC – збирни налази о осиромашеном уранијуму.

30 Европски парламент 2008: Резолуција 2008/0233(P6_TA)

31 Кривични законик Републике Србије, члан 376.

4.2. Злочин против човечности (члан 371 КЗ)

Члан 371 КЗ готово у потпуности прати дефиницију злочина против човечности из Римског статута.³² Ако се последице ОУ посматрају као део ширег напада на цивилно становништво – а дуготрајна контаминација животне средине и повећана инциденција малигнитета могу представљати управо то – употреба ОУ може ући у оквир кривичног дела злочина против човечности. Категорије „тешких повреда здравља” и „других нечовечних дела” посебно су релевантне с обзиром на медицинске налазе о дугорочним последицама излагања ОУ.

4.3. Ратни злочин против цивилног становништва (члан 372 КЗ)

Посебно значајан за анализу ОУ јесте члан 372 КЗ, који инкриминише изазивање дуготрајне или оштећење великих размера животне средине током оружаных сукоба.³³

Налази УНЕП-а, ВНО-а и ИАЕА-е јасно показују да ОУ производи управо такву штету: широку, због великог броја контаминираних локација; дуготрајну, јер се честице ОУ задржавају више деценија и улазе у еколошке циклусе; озбиљну, јер утичу на здравље људи, биљака, животиња и интегритет екосистема. Ова одредба чини српско законодавство једним од ретких у региону које експлицитно омогућава квалификовање штете ОУ као ратног злочина против животне средине.

4.4. Предност међународног права у домаћем правном поретку

Према члану 16 Устава Републике Србије, међународно право чини саставни део домаћег правног поретка и има непосредну примену.³⁴ Поводом наведеног, примат међународног права у односу на домаћи правни поредак, према Гордићу видимо у примеру примене Универзалне декларације о правима човека из 1948. године, која се односи на сваког човека, предвиђа моралну обавезу сваке државе да је поштује, и представља минимални обим људских права које би државе требало да поштују (Гордић 2021: 224). То значи да се принципи међународног хуманитарног права – забрана неселективних напада, заштита цивила, пропорционалност и заштита животне средине – примењују без потребе за додатним нормативним посредовањем. ОУ, који крши ове принципе у материјалном смислу, може бити квалификован као недозвољено средство ратовања и према међународном и према домаћем праву. Универзална декларација о правима човека из 1948. године.

4.5. Индивидуална одговорност према домаћем праву

Домаће право предвиђа могућност индивидуалне одговорности за међународна кривична дела, без обзира на држављанство починиоца. То значи да, у теоријском и процесном смислу, одговорност може обухватити и: команданте, политичке доносиоце одлука, лица укључена у планирање и извршење операција

32 Кривични законик Републике Србије, члан 371.

33 Кривични законик Републике Србије, члан 372.

34 Устав Републике Србије (2006), члан 16.

у којима је коришћен ОУ. Критеријуми за одговорност готово идентични су међународним: постојање свести о последицама, могућност контроле и пропуштање да се спречи настанак штете. Посебно се истиче да су НАТО државе имале приступ документима који упозоравају на здравствене ризике ОУ, што указује да је штета била предвидива. Домаћи правни оквир Републике Србије пружа изузетно снажну основу за квалификовање употребе ОУ као кривичног дела. Три кључне одредбе, чл. 376, 371 и 372 КЗ, покривају различите аспекте дејства ОУ – његову противправност према међународном праву, последице по цивилно становништво, штету по животну средину. У комбинацији са уставним принципом непосредне примене међународних норми, српски правни систем омогућава свеобухватну реакцију на употребу ОУ и отвара пут ка потенцијалној кривичној, грађанскоправној и државној одговорности.

ЗАКЉУЧАК

Анализа употребе осиромашеног уранијума (ОУ) током НАТО операција 1999. године јасно показује да се не ради о уобичајеном средству ратовања, већ о оружју чије последице далеко превазилазе оквире класичних војних дејстава. ОУ није само метал велике густине који пробија оклоп, то је супстанца која, након примене, улази у животну средину, удише се, таложи у земљишту, води и биолошким организмима, и остаје присутна деценијама. Дугорочне последице потврђене међународним научним извештајима WHO, UNEP-а и IAEA-е указују на широк спектар здравствених, еколошких и друштвених ризика чије се последице осећају дуго након престанка сукоба.³⁵ Међународно хуманитарно право заснива се на идеји да рат, колико год деструктиван, мора бити ограничен правилима која штите живот, достојанство и природно окружење. Употреба ОУ се, посматрана кроз ова правила, тешко може оправдати. ОУ својим постдејством крши основна начела хуманитарног права, укључујући забрану неселективних напада, забрану изазивања непотребних патњи и обавезу заштите животне средине током оружаних сукоба. Иако не постоји формална конвенција која експлицитно забрањује ОУ, његова употреба је у суштини неспојива са принципима хуманости и јавне савести – што потврђује и Мартенсова клаузула, један од темељних извора савременог хуманитарног права.³⁶ Даље, ОУ се према материјалним критеријумима може подвести под више међународних злочина: ратни злочин против животне средине због широкe, дуготрајне и озбиљне штете; употребу забрањених средстава борбе због неселективног постдејства; злочин против човечности, у околностима у којима његова примена доводи до тешких повреда здравља цивила као дела распрострањеног или систематског обрасца последица. На домаћем нивоу, Република Србија располаже јасним нормативном основом за квалификацију употребе ОУ као кривичног дела. Чланови 376, 371 и 372 Кривичног законика³⁷ обухватају забрањена средства борбе, злочине против човечности и ратне злочине против животне средине,

35 WHO, UNEP, IAEA – подаци о дугорочним ефектима осиромашеног уранијума.

36 Хашка конвенција II (1899), Преамбула – Мартенсова клаузула.

37 Кривични законик Републике Србије, чл. 371–376;

док члан 16 Устава³⁸ предвиђа непосредну примену међународног права. Овај скуп норми омогућава да употреба ОУ не буде посматрана само као историјски или политички проблем, већ као правно питање са јасним реперкусијама у кривично-правној сфери. Постојање ранијих упозорења о здравственим ризицима ОУ, документованих у војним приручницима и интерним извештајима, отвара простор за утврђивање командне, организационе и државне одговорности. Свеукупно посматрано, ОУ је оружје чије последице превазилазе границе дозвољеног ратовања. Његово неселективно, дуготрајно и озбиљно дејство чини га средством које је материјално противно међународном праву, чак и у одсуству формалне конвенцијске забране. Употреба ОУ 1999. године стога не може бити правно прихватљива – она представља повреду основних принципа хуманитарног права, угрожава животну средину и здравље цивила, дестабилизује генерацијски континуитет и нарушава моралне темеље међународне заједнице. Закључци изнети у овом раду не теже утврђивању индивидуалне или државне кривичне одговорности, већ имају циљ да укажу на постојање озбиљних правних недоумица и нормативних празнина у погледу употребе осиромашеног уранијума. Анализа показује да, и у одсуству изричите конвенцијске забране, материјални стандарди међународног хуманитарног и кривичног права пружају основ за академску тезу да се осиромашени уранијум може посматрати као, дефакто, недозвољено средство ратовања. Због тога ОУ мора остати централна тема савременог хуманитарног права, тема која захтева не само правну већ и политичку и етичку реакцију.

ЛИТЕРАТУРА

- Басијуни 2013: М. Шериф Басијуни. *Увод у међународно кривично право*. Лајден: Brill.
- ГАО 1993: *Операција 'Пустинска олуја': Војска није била адекватно припремљена за суочавање са контиаминацијом осиромашеним уранијумом*. Вашингтон, Д. Ц. <<https://www.gao.gov/assets/nsiad-93-90.pdf>>. [2. 9. 2025].
- Гордић 2021: Јован Гордић. „Битни чиниоци права на одбрану окривљеног у међународном праву”. *Баштина*, св. 54, 219–229.
- Допунски протокол I 1977: *Римски статут. Женевске конвенције из 1949*. <<https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977>>. [10. 9. 2025].
- Европски парламент 2008: *Резолуција 2008/0233(P6_TA)*. <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52008IP0233>>. [10. 9. 2025].
- ИАРЦ Монографије о процени канцерогених ризика за људе 2000: *Јонизујуће зрачење, део 1: X-зраци и гама (γ)-зрачење, и неутрони*, том 75.
- ИЦРС 1899: *Хашка конвенција II, Преамбула – Маршансова клаузула*. <<https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-conv-ii-1899/preamble?activeTab=>>>. [15. 9. 2025].
- Касесе, Гаета 2013: Антонио Касесе, Паола Гаета. *Касесово међународно кривично право*. Оксфорд: Oxford University Press.
- „Кривични законик Републике Србије”: *Службени гласник РС*, број 85/05, 88/05 – исправка, 107/05 – исправка, 72/09, 111/09, 121/12, 104/13, 108/14, 94/16, 35/19, 94/24.
- Међународни комитет Црвеног крста 2020: *Смернице о заштити природне средине у оружаним сукобима (МКЦК)*. <https://www.icrc.org/sites/default/files/document_new/file_list/guidelines_on_the_protection_of_the_natural_environment_in_armed_conflict_advancencopy.pdf?utm_source=chatgpt.com>. [17. 9. 2025].

38 Устав Републике Србије, чл. 16.

- Међународни суд правде 1996: *Законитост њреиње или уиојребе нуклеарној оружја*. <<https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/95/095-19960708-ADV-01-00-EN.pdf>>. [17. 9. 2025].
- Међународни суд правде, 1999: *Законитост уиојребе силе (СРЈ њројив Белјје)*. <<https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/105/7155.pdf>>. [19. 9. 2025].
- Међународни кривични трибунал за бившу Југославију, Апелационо веће 1999: *Тужилац њројив Таџића*. <<https://www.icty.org/x/cases/tadic/acjug/en/tad-aj990715e.pdf>>. [20. 9. 2025].
- Међународни кривични трибунал за бившу Југославију 2000: *Тужилац њројив Блашкића*. <<https://www.icty.org/x/cases/blaskic/tjug/en/bla-tj000303e.pdf>>. [20. 9. 2025].
- Међународни кривични трибунал за бившу Југославију 2000: *Тужилац њројив Кујрешића*. <<https://www.icty.org/x/cases/kupreskic/tjug/en/kup-tj000114e.pdf>>. [20. 9. 2025].
- Међународни кривични трибунал за бившу Југославију, Апелационо веће 2002: *Тужилац њројив Кунарца*. <<https://www.icty.org/x/cases/kunarac/acjug/en/kun-aj020612e.pdf>>. [21. 9. 2025].
- Међународни кривични трибунал за бившу Југославију, Претресно веће 2005: *Тужилац њројив Халиловића*. <<https://www.icty.org/x/cases/halilovic/tjug/en/tcj051116e.pdf>>. [21. 9. 2025].
- Програм заштите животне средине Уједињених нација (UNEP) 2001: *Осиромашени уранијум на Косову: њосјконфликтјна њроцена*. <https://www.unep.org/resources/report/depleted-uranium-kosovo-post-conflict-environmental-assessment?utm_source=chatgpt.com>. [22. 9. 2025].
- Светска здравствена организација (WHO) 2001: *Осиромашени уранијум: извори, изложеносј и здравсјвени ефекти*. <<https://iris.who.int/server/api/core/bitstreams/deba2085-53de-4c49-8847-a0b9419e8eb9/content>>. [23. 9. 2025].
- Уједињене нације 1945: *Повеља Међународној војној њрибунала*. <https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocitycrimes/Doc.2_Charter%20of%20IMT%201945.pdf>. [23. 9. 2025].
- „Устав Републике Србије” 2006: *Службени ѓласник РС*, бр. 98/06 и 115/21.

Srdan B. ALEKSIĆ
Predrag M. GORDIĆ

THE USE OF DEPLETED URANIUM DURING THE 1999 NATO AGGRESSION: INTERNATIONAL LAW AND CRIMINAL ANALYSIS

SUMMARY

The use of depleted uranium during the 1999 NATO operations represents one of the most complex and controversial issues in contemporary international humanitarian and criminal law. Although no international treaty explicitly prohibits depleted uranium, extensive scientific evidence demonstrates its long-term toxic, radiological, and environmental effects, raising serious concerns for civilian health and ecological integrity. This paper examines the physical and chemical characteristics of depleted uranium, its toxicological profile, and the scope of its deployment during Operation “Allied Force,” relying on findings by UNEP, WHO, and the IAEA. The legal analysis explores the applicability of key principles of international humanitarian law – including the prohibition of indiscriminate attacks, the proportionality test, environmental protection norms, and the Martens Clause – and concludes that the use of depleted uranium may satisfy the elements of a war crime against the environment, the use of prohibited means of warfare, and, in certain circumstances, a crime against humanity. Special attention is devoted to the responsibility of NATO

as an international organization, the responsibility of its member states, and the potential individual criminal responsibility of commanders and planners. Although no formal treaty ban exists, the material standards of international law clearly indicate that the use of depleted uranium is incompatible with the principles of humanity and the protection of civilians. Depleted uranium thus constitutes a *de facto* prohibited weapon whose deployment raises significant questions of international and domestic criminal liability.

Keywords: depleted uranium, international humanitarian law, crimes against humanity, NATO.

